

УДК 37(09)“18/19”М. Грушевський

ІДЕЯ НАРОДНОСТІ ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Іван ЗАЙЧЕНКО

Національний університет біоресурсів і природокористування України,
кафедра педагогіки,
бул. Героїв Оборони 16-а, 03041, Київ, Україна

Розкрито внесок Михайла Грушевського у розвиток ідеї народності виховання, яка є ядром української національної школи, освіти й національного виховання, і сутність якої полягає в тому, що виховання має відбуватися у повній відповідності з особливостями й потребами своєї нації, країни на основі, найперше, рідної мови й рідномовної школи.

Ідея народності виховання розкрита у багатьох педагогічних статтях М. Грушевського, надрукованих у часописах “Літературно-науковий вісник”, “Село”, “Украинская жизнь”, “Украинский вестник”, “Наша школа” та інших. У своїх педагогічних статтях М. Грушевський рішуче й аргументовано критикував російський царизм за нищення української мови, української школи, освіти, української культури, а також ворогів української нації, які заперечували право українців на розвиток своєї нації, мови, освіти, культури, держави.

Для М. Грушевського українська національна школа – це вимога українського суспільного буття, запорака національного відродження, збереження від культурного виродження української народності; вона покликана забезпечити національне існування українців. Українська національна школа – це школа рідної мови, в якій уся структура, система, мета й завдання, зміст і методи, сам дух школи були проникнуті ідеєю українства, а сама школа виражає інтереси й потреби українського народу, сприяє розвитку нації. Український народ хоче і має право мати свою національну школу.

Найважливіші завдання української національної школи – підготовка всебічно розвинених, високоосвічених, духовно й культурно багатих громадян України, здатних примножити матеріальні, духовні й культурні цінності свого народу, забезпечити його національне існування.

Незважаючи на всілякі заборони, українська література розвивається і стане мовою навчання й науки.

Ключові слова: Михайло Грушевський, педагогічна публіцистика, ідея народності виховання, українська національна школа.

У педагогічних статтях Михайла Грушевського, надрукованих у часописах “Літературно-науковий вісник”, “Село”, “Украинская жизнь”, “Украинский вестник”, “Наша школа”, “Діло” та інших, ідея народності виховання є провідною й визначальною в його поглядах на проблеми розвитку школи й освіти в Україні.

Сутність ідеї народності виховання полягає в тому, що виховання має відбуватися у повній відповідності з особливостями й потребами своєї нації, країни, свого народу на основі, найперше, рідної мови і рідномовної школи. Саме тому М. Грушевський у газеті “Село” (Київ, 1909–1910) опублікував низку

статей, присвячених проблемам розвитку української мови й школи, які в 1912 р. були видані накладом самого автора окремою брошурою й перевидані у 1991 р. У передмові до другого видання книги наголошено: “Серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, і ніколи не виб’ється на самостійну дорогу існування”¹.

А в програмній статті науково-педагогічного журналу “Наша школа” – органу товариства “Учительська громада” (Львів, 1909) М. Грушевський писав, що “сотворення національної школи являється одною з найсильніших заporук національного відродження”², бо “тільки націоналізація школи в українських землях може дати українській людині підстави успішного культурного, суспільного і економічного розвитку, уоружити його рівносильною зброєю в конкуренції національностей, забезпечити від перспективи відставання, упослідження в загальнім культурнім і економічнім поході”³.

Українська національна школа покликана, за М. Грушевським, не лише готувати всебічно розвинених, високоосвічених, духовно й культурно багатих громадян, здатних примножити матеріальні, духовні й культурні цінності свого народу, але й “мусить пильнувати ще й своїх спеціальних справ дня, справ, які кінець кінцем сходяться в однім питанні, але незвичайно ширшім, що своїми розгалуженнями проходить ледве чи не всі сторони життя, а може коротко бути схарактеризоване як справа забезпечення свого національного існування, удержання в національній цілісності й одності своїх частей й переведення їх з становища етнографічної статистики в динаміку національного життя й розвитку”⁴. М. Грушевський уважав, що питання розбудови української національної школи на пізніше “відкладене бути не може без крайньої небезпеки для нашого національного існування...”⁵.

Національна школа - це школа рідної мови, бо “вчити добре можна тільки такою мовою, котру ученики добре знають і розуміють, ... і таке правило в шкільній науці, що вчити треба ученика мовою для нього зрозумілою”⁶; “на Україні треба вчити по школах українською мовою”⁷, - писав учений.

Відсутність національної школи пояснював він економічний, соціально-політичний, культурний занепад українського народу. “...брак р і д н о ї, с в і й с ь к о ї школи в повнім глибокім значінні сього слова проявляється в такім очевиднім - скажем се сильне слово - культурнім в и р о д ж е н н і української народності, але і в сфері середньої й вищої науки, брак національної школи відбивається незвичайно

¹ Михайло Грушевський, *Про українську мову і українську школу* (Київ: Веселка, 1991), 13.

² Наша школа (Львів), 1909, кн. 1–2.

³ Там само, 2.

⁴ Там само, 1.

⁵ Там само, 2.

⁶ Грушевський, *Про українську мову і українську школу*, 15.

⁷ Там само, 17.

некорисно не тільки на національним, але і на всім культурнім життю суспільності і народу”⁸.

У статті “Сучасний стан українства в Росії” М. Грушевський критикував народну школу Росії, яка “взагалі не на висоті, аж ніяк не обслуговуючи всієї кількості дітей шкільного віку і при своєму короткому курсі надаючи своїм учням дуже невеликий культурний запас”⁹. Однак, ще більш жахливим було становище в українських губерніях “Через те, що викладання від початку до кінця провадиться великорусською мовою, школа стає тільки місцем, де діти мучаться, де калічаться дитячі душі й натомість не дається майже нічого позитивного. Це цілком чітко констатував напередодні валуєвської заборони один з найвидатніших педагогів Росії К. Д. Ушинський”¹⁰, - відзначав М. Грушевський.

“По українському вчити треба на те, щоб діти науку ту легше розуміли, краще і легше навчалися всього, чого їх учать. Якби вчили по українському, з української книжки, та як учитель теж усе толкував би по українському, як діти говорять, тоді діти наші всієї речі могли б скоро і легко навчитися – чи читати, чи писати, чи рахувати”¹¹.

“Мова, за М. Грушевським, – цей перший і найважливіший показник національної окремішності – привертає до себе головну увагу політиків нівеляції, і ми бачили, як уже в першій чверті XVIII ст. уряд висуває вимогу, щоб в українській літературі “никакой розни и особаго наречия не было”. Придушивши, дійсно, будь-яку літературу місцевою мовою цензурними репресіями у XVIII ст., урядова політика стає у XIX ст. на ту точку зору, що української мови “не було, немає і бути не може”, як висловився у своєму циркулярі міністр Валуєв, солідаризуючись із жалюгідними вигадками, що українська мова являє собою лише спотворення російської мови, “зіпсовану російську мову” тощо”¹².

Українців усе ще запитують: “Чи маєте на вашій мові письменство і літературу? Маємо, панове депутати, досить маємо, і не з учорашнього дня. Триста літ з верхом минуло від того часу, як наші предки, побачивши, як наш нарід пропадає в темноті, без школи, без книги, знаходилися просвічати його мовою рідною, зрозумілою, народньою”¹³. Мають українці і свою мову, і святе письмо, і гарні вірші та оповідання, і різноманітні книги, і театральні комедії, і вистави. А такими іменами, як І. Котляревський, П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка, Т. Шевченко, Марко Вовчок, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, М. Костомаров, Панас Мирний, О. Кобилянська, М. Коцюбинський, І. Франко, Леся Українка, Ю. Федькович, В. Стефаник, В. Винниченко, І. Карпенко-Карий,

⁸ Михайло Грушевський, *Твори: у 50 томах* (Львів: Світ, 2005), т. 3, 71.

⁹ Михайло Грушевський, *Твори: у 50 томах* (Львів: Світ, 2015), т. 22, 428.

¹⁰ Там само.

¹¹ Грушевський, *Про українську мову і українську школу*, 40.

¹² Грушевський, *Твори: у 50 томах*, т. 22, 416.

¹³ Грушевський, *Про українську мову і українську школу*, 18–19.

М. Кропивницький, О. Олесь, М. Старицький, В. Самійленко, Г. Чупринка, не соромно похвалитися перед усім світом. Їхні твори перекладені іншими мовами й іноземні читачі їх високо поцінують. Надруковано вже багато українських книжок, виходить чимало українських газет і журналів, у тому числі й наукових. У Львові і Києві є українські наукові товариства, які видають наукові книги, писав М. Грушевський¹⁴.

Народ український відчували від власного економічного, соціально-політичного, національно-культурного життя: “мовчи, не розсуждай, що прикажуть - сповняй”¹⁵. Люди відбилися від своєї мови, культури, школи, преси; їх привчали зневажати й забути рідне. Отже, позбавлений своєї мови, освіти, школи український народ “стемнів, збіднів, самий останній став, хоч не обиділа його природа ані розумом, ані понятієм”, а край український - “багатий, родючий, дозвільний ...”¹⁶.

Окрім того, М. Грушевський закликав свідомих українців негайно взятися за просвіту свого народу. Можливості для цього є, вказував він. Після 1905 року стало вільніше українському слову, українській школі, газеті; з’явилися умови для створення різних селянських, робітничих, фахових спілок, товариств, об’єднань, що займалися б народною просвітою. Треба активніше й наполегливіше добиватися того, щоб у школах України навчання провадили рідною мовою. “Треба горнутися до свого українського, заохочувати до нього, розширювати його всякими способами. Бо інакше, як на своїй народній українській основі, не стане наш народ просвіченим, не вийде з теперішньої темноти, злиднів і пониження”¹⁷, - закликав учений.

Рішуче М. Грушевський викривав і засуджував тих, хто стверджував, що українська мова не є окремою мовою, а лише “наріччям”. У статтях “Не порозумнішали”, “Російська Академія наук про українську мову” він довів абсурдність тих тверджень. Навіть комітет міністрів у 1905 р. визнав шкідливість заборони української мови. Ради Київського й Харківського університетів, київський генерал-губернатор, Російська Академія наук одностайно заявили, що заборону українського слова вважають шкідливою й нерозумною, і пропонували негайно зняти будь-які обмеження й заборони щодо розвитку української мови й навчання нею в школі.

Ворогам української мови, які називали українців зрадниками, сепаратистами, мазепинцями, звинувачували їх у тому, що вони нібито руйнують “єдинство русского народа”, а царизм в усяких формах забороняв українську мову, українську школу й освіту, М. Грушевський писав: “А таки Українці мають свою мову відмінну, своє письменство на тій мові, і як тою мовою хочуть писати, то

¹⁴ Грушевський, *Про українську мову і українську школу*, 19.

¹⁵ Там само, 24.

¹⁶ Село (Київ), 1909, № 5.

¹⁷ Там само.

як їм ту мову забороняти? Мусить бути право і свобода тою мовою писати і друкувати, і коли народ наш тою мовою говорить, то й у школі треба тою мовою вчити”¹⁸.

Однак забезпечення для кожного українця права навчання рідною мовою, за М. Грушевським, ще не вирішує освітньої справи. Необхідно, щоб усе соціальне середовище, уся структура, система, мета й завдання, зміст і методи, сам дух школи були пронизані ідеєю українства; щоб школа виражала інтереси й потреби українського народу, сприяла розвиткові нації:

Також М. Грушевський рішуче засуджував і переконливо доводив брехливість тверджень ворогів української нації і просвіти про те, що нібито самі українські селяни не хочуть знати й розуміти української мови і навчатися нею в школі. У статті “Промовили” М. Грушевський навів приклад того, як втішно сприйняли звістку у селі Теслугові Дубенського повіту на Волині про те, що у їх волості замість тогочасних церковних шкіл відкрили школи з українською мовою навчання, розуміючи, що навчання дітей українською мовою в сільській школі буде легшим і ефективнішим, читання й письмо діти опанують швидше й міцніше. Отже, селяни однозначно заявили, що “треба їм української науки, української книжки, української школи”¹⁹. Однак “начальство їх про те не питає, а вони мовчать, самі не кажуть, чого хочуть, чого їм треба, щоб вийти з теперішньої темноти та злиднів. А різні люди тому й раді”²⁰.

Зокрема, М. Грушевський відзначив, що “якби таких Теслуговців на Україні було більше, було б інакше. Не говорили б за наших селян різні панки, що буцім-то селяни української мови не хочуть, і їм не треба її”²¹.

Проте правдою є, що “Мовчить наш нарід, мовчать його представники в Думі, немов серед порожньої пустки лунають голоси, що підіймаються за право народу. Де-не-де, зрідка, тихо і несміливо пролунає селянський голос за свою мовою, за своєю школою; за правом вільного розвитку народнього. Сі одинокі голоси никнуть, і вороги нашого народнього життя нахабно кричать, що наші жадання – се наші видумки, що їх видумує кілька людей, а селянство українське не хоче української книжки і газети; не бажає, щоб дітей українських по школах учили рідною українською мовою; не хоче того, аби в церкві, чи в суді, чи в уряді (присутстві) були люди, які могли б розмовляти з ним українською мовою і відповідати йому тою ж зрозумілою для нього мовою”²².

На думку М. Грушевського, в питанні статусу української мови і навчання нею особливо значуща позиція Російської Академії наук, адже серед її членів не було українців, між тим, українські проблеми знайшли там розуміння й підтримку. Визнала академія той факт, що українська мова відрізняється від російської і

¹⁸ Грушевський, *Про українську мову і українську школу*, 44.

¹⁹ Там само, 29.

²⁰ Там само, 29.

²¹ Там само, 30.

²² Там само, 31.

існує вона споконвічно разом з існуванням народу, і що гальмувати розвиток української мови, освіти, науки, культури не тільки несправедливо, але й для самої Російської держави шкідливо. “І тут уже ніхто не може сказати, що се видумують самі українці або їх приятелі”²³. В інших статтях: “Мова українська і руська”, “Мова панська і мужицька”, “Розуміють”, “Українське письменство” автор розкрив історію становлення й розвитку української мови, її утвердження в XIX – на початку XX ст.

Не заперечував М. Грушевський вивчення російської мови, Навпаки, він закликав вивчати й російську мову. “Руської мови, розуміється, треба вчити... Вміючи добре по українському читати й писати, діти і по руському добре вмітимуть. Не будуть калічити, як тепер. Мішаючи на сміх українське з російським”²⁴.

Як і в часи національного відродження на зламі XVI–XVII ст. “і тепер для української суспільності стає пекучим завданням, основною проблемою сучасного життя розв’язання шкільного питання в українських землях в напрямі націоналізації школи. Націоналізації не тільки зверхньої, формальної, яка починається і кінчається самим заведенням викладової мови, а в значенню ширшім - то значить можливо ліпшого, можливо основнішого пристосування школи до потреб української суспільності, її життя, її завдань і обставин”²⁵, - відзначав М. Грушевський.

Як бачимо, ці думки М. Грушевського актуально звучать і для нашого сьогодення в умовах розвитку справді української національної школи на всіх її рівнях, починаючи від дошкільної і закінчуючи післядипломною та самоосвітою, а також системи національної освіти й національного виховання. Тому одним із важливих завдань історико-педагогічної науки є глибоке вивчення величезної національної педагогічної спадщини минулого, її критичне осмислення і творче використання в розбудові національної освіти в Україні.

²³ Грушевський, *Про українську мову і українську школу*, 36.

²⁴ Там само, 40.

²⁵ Грушевський, *Твори: у 50 томах*, т. 3, 71.

IDEA OF NATIONALITY OF EDUCATION IN MYKHAILO HRUSHEVSKY'S PEDAGOGICAL PUBLICISTIC WORKS

Ivan ZAICHENKO

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
the Chair of Pedagogy,
16a Heroiv Oborony str., 03041, Kyiv, Ukraine

Mykhailo Hrushevsky's contribution to development of idea of nationality of education has been revealed in the article. Essence of this idea consists in that education has to be carried out according to peculiarities and requirements of native nation and homeland, basing on native language and school.

The idea of nationality of education was presented in many pedagogical articles of M. Hrushevsky such as "Our school", "School language", "Bill of training at Ukrainian language", "The Ukrainian of literature", "The education of former and the darkness of present", "Ukrainian and Russian languages", "Russian Academy of Sciences about Ukrainian language", "School education in Galicia", "The Language is a pan's and kerne's", publishing in journals "Literary and scientific bulletin", "Selo", "Ukrainian life", "Ukrainian bulletin", "Our school" and others.

In these pedagogical articles M. Hrushevsky with persistence and argumentativeness had criticized tsarism in Russian Empire in case on extermination of Ukrainian language, school, education and culture, had opposed enemies of Ukrainian nation who denied the right of Ukrainians to development of language, school, education, culture and state.

M. Hrushevsky called Ukrainian intellectuals to immediately begin education of native people. Especially after 1905 certain opportunities have appeared in particular Ukrainian language wasn't forbidden in Ukrainian school and press. M. Hrushevsky called Ukrainian intellectuals to try to obtain more actively and more persistently that training was carried out in native language, Ukrainian press, literature, theatre and culture were developing otherwise Ukrainian people won't become educated and won't get rid humiliation and beggary.

M. Hrushevsky thought the Ukrainian national school was necessity of social being, also principal of national revival; it had promoted preservation of Ukrainian nationality from cultural degeneration and saving existence of Ukrainians as nation.

The most important tasks of Ukrainian national school are grounding of comprehensively developed, highly educated, spiritually and culturally rich citizens of Ukraine, capable to increase material, spiritual and cultural values of native people, to promote national development.

The author notes that M. Hrushevsky considered the Ukrainian national school as such school in what all elements of its system, aim and mission, content and methods, spirit were imbued with the idea of nationality of education, in what interests and requirements of Ukrainian people were realized; such school would be contribute to development of Ukrainian nation and its education, science and culture.

According to M. Hrushevsky, language is the first and most important indicator of national self-identification. Ukrainians have native language, national literature and theatre. Pride of the nation made I. Kotlyarevsky, P. Hulak-Artemovsky, H. Kvitka, T. Shevchenko, Marko Vovchok, P. Kulish, I. Nechuy-Levytsky, M. Kostomarov, Panas Myrnyi, O. Kobylanska, M. Kotsubynsky, I. Franko, Lesya Ukrainka, U. Fedkovych, V. Stefanyk, V. Vinnychenko, I. Karpenko-Karyi, M. Kropyvnytsky, O. Oles, M. Starytsky, V. Samiylenko, H. Chuprynka.

M. Hrushevsky had highly appreciated position of Russian Academy of Sciences relatively the separate status of Ukrainian language, its difference from Russian, importance of training at Ukrainian in Ukrainian schools. There were not Ukrainians among members of Russian Academy of Sciences, but problems of Ukrainian people had been comprehended. Academicians had noted to stop the development of Ukrainian language, education, science, culture was not only unfair, but also was harmful to Russian State.

M. Hrushevsky didn't deny and on the contrary called to study Russian language, literature and culture.

M. Hrushevsky's ideas and views of development of national school and education are urgent for the real construction of all levels of Ukrainian national education. Therefore one of the important tasks of History of Pedagogy is thorough study of huge national pedagogical heritage of the past, its critical judgment and creative use in modern conditions.

Key words: Mykhailo Hrushevsky, pedagogical publicistic works, idea of nationality of education, Ukrainian national school, Ukrainian language.

REFERENCES

- Hrushevskyi, Mykhailo. *Pro ukrainsku movu i ukrainsku shkolu*. Kyiv: Veselka, 1991. (in Ukrainian).
- Hrushevskyi, Mykhailo. *Tvory: u 50 tomakh*. Lviv: Svit, 2005, t. 3. (in Ukrainian).
- Hrushevskyi, Mykhailo. *Tvory: u 50 tomakh*. Lviv: Svit, 2015, t. 22. (in Ukrainian).
- Selo* (Kyiv). 1909, ¹ 5. (in Ukrainian).
- Nasha shkola* (Lviv). 1909, kn. 1–2. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 28 січня 2018 р.
Прийнята до друку